

Goed onderwijs gaat uit van vragen

Voorbij het mythendenken over religie

MARKUS ALTENA DAVIDSEN

De Vlaamse theoloog en publicist Jonas Slaats publiceerde vorig jaar het boek Religie herzien. Voorbij het wij-zij denken van seculier versus religieus. Met een rijkdom aan voorbeelden onmaskert hij in zijn boek zeven mythen over religie. Hij laat onder ander zien dat religie niet altijd dogmatisch, hiërarchisch, gewelddadig en met de wetenschap onverenigbaar is, zoals vaak wordt verondersteld. In zijn artikel in dit nummer van Narthex bespreekt Slaats hoe we de mythen over religie kunnen aanpakken in het onderwijs. Ten eerste kunnen we de diversiteit binnen religieuze tradities meer laten zien. Ten tweede kunnen we bijdragen aan de spirituele verdieping van leerlingen door ze te introduceren tot een vorm van religie die gericht is op ervaring en mystiek. In dit artikel neem ik Slaats' ideeën kritisch onder de loep. Ik stel voor dat we in het onderwijs geen bepaalde visie op religie proberen op te leggen aan de leerlingen, maar dat we vertrekken vanuit open vragen. Leerlingen kunnen hierdoor levensbeschouwing en religie vanuit verschillende perspectieven leren bekijken, en ze kunnen worden uitgedaagd zich onderzoekend tot de stof te verhouden.

De zeven mythen over religie die Slaats heeft geïdentificeerd, beschrijft hij als volgt:

1. *Religies worden bepaald door een reeks dogmatische geloofsovertuigingen en vastomlijnde gedragsregels waar de gelovige zich aan moet houden [...]*
2. *Religies zijn hiërarchisch gestructureerd. [...]*
3. *Door hun geloofsovertuigingen, regels en structuren zijn religies goed van elkaar te onderscheiden. [...]*
4. *Spiritualiteit en mystiek contrasteert met religie. [...]*
5. *Wetenschap en religie staan op gespannen voet met elkaar. [...]*
6. *Religies zijn gevaarlijk, want door hun irrationele waarheidsclaims ontaarden ze gemakkelijk in geweld. [...]*

7. *Een seculiere samenleving is helemaal anders (en veel beter) dan een religieuze samenleving.* (Slaats, 2020, pp. 7-8 cursief in origineel).

Volgens Slaats zijn deze mythen zeer wijd verspreid. We komen ze dagelijks tegen, zo stelt Slaats in zijn artikel in dit nummer van *Narthex*, “in allerhande krantenopinieën, politieke debatten, tv-documentaires en onderwijscurricula”. Sterker nog, in moderne samenlevingen “vormen ze nu eenmaal een soort basisvisie op religie”. (Slaats, 2021) Slaats gaat er ook vanuit dat leerlingen deze seculiere visie op religie delen.

De mythen aanpakken in het onderwijs

Voor Slaats geven de zeven mythen aanleiding tot twee interventies in het onderwijs. Voorop staat dat we de verschillen tussen religies en de diversiteit binnen de individuele tradities sterker aan bod kunnen laten komen. We kunnen onze leerlingen vertellen dat niet alle christenen in de drie-eenheid geloven en dat het in China volstrekt normaal is om meerdere religieuze tradities te combineren. (Slaats, 2021) Met dit soort voorbeelden kunnen we veronderstellingen weerleggen zoals ‘alle christenen geloven hetzelfde’ en ‘mensen behoren altijd tot slechts één religieuze traditie’. Dit lijkt me uitstekend, en goede docenten doen al. Het zou me ook niet verbazen als docenten in Nederland meer oog hebben voor de diversiteit binnen religieuze tradities dan docenten in België waar Slaats werkt en schrijft.

Slaats wil ook werk maken van “reële spirituele verdieping” in het levensbeschouwelijk onderwijs. (2021) Zelf werkt hij op een hogeschool en spreekt hij over “studenten”, maar ik vermoed dat dit doel ook geldt voor leerlingen in het vo. Om spirituele verdieping te bereiken is kennis over religie niet genoeg. Studenten/leerlingen moeten ook ingewijd worden in een visie op religie die een alternatief biedt voor de seculiere basisvisie en haar zeven mythen. Volgens deze visie is (authentieke) religie juist ondogmatisch, spiritueel, persoonlijk en vreedzaam.

In wat volgt, bespreek ik Slaats’ ideeën over hoe de mythen in het onderwijs kunnen worden aangepakt. Ik schets ook een andere manier om de mythen kritisch te belichten in het onderwijs, namelijk aan de hand van vragen vanuit verschillende perspectieven of ‘brillen’. Dat doe ik mede omdat het curriculumteam van Expertisecentrum LERVO – in reactie op de feedback vanuit het veld (zie Davidsen en Elsenaar, 2021) – aan een nieuw curriculumvoorstel werkt dat uitgaat van een aantal perspectieven in plaats van (alleen) een lijst met inhoud. De perspectieven waarmee we werken omvatten onder anderen het hermeneutisch perspectief (de zinbril), het antropologisch perspectief, het vergelijkend perspectief en het persoonlijke perspectief.

Mythe 1: Religies worden bepaald door geloofsovertuigingen en gedragsregels

Slaats laat zien dat religies niet altijd bepaald worden door dogmatische geloofsovertuigingen en vastomlijnde gedragsregels en bepleit daarbij een alternatieve visie op religie: de kern van religie is de existentiële ervaring. Geloofsovertuigingen en praktijken zijn secundaire elementen bedoeld om diepe existentiële of mystieke ervaringen te duiden en, in het geval van praktijken, om zulke ervaringen op te roepen. (2020, pp. 33-34) Deze visie lijkt echter meer te zeggen over de persoonlijke voorkeuren van Slaats dan over religie als zodanig. Want Slaats laat weliswaar overtuigend zien dat geloofsovertuigingen niet altijd centraal staan in de geleefde religie van individuen, maar dat geldt evenzeer voor religieuze ervaringen.

Volgens mij kunnen we de complexiteit van religie beter voor het voetlicht brengen met open vragen. In plaats van op voorhand te stellen dat geloofsovertuigingen, of juist praktijken, of juist ervaringen de kern vormen van religie, kunnen we met de ‘bouwstenenbril’ vragen stellen zoals: uit welke bouwstenen bestaan religieuze tradities – geloofsovertuigingen, praktijken en ervaringen, jawel, maar wat nog meer? Welke typen geloofsovertuigingen, praktijken en ervaringen zijn er, en welke komen we vaak tegen? Als we naar een specifieke traditie kijken, kunnen we vragen: in hoeverre staan geloofsovertuigingen, praktijken of ervaringen in deze traditie centraal, en welke geloofsovertuigingen, praktijken of ervaringen dan? Met de historische bril op kunnen we doorvragen: in welke culturele en maatschappelijke contexten domineert het idee dat religie met geloofsovertuigingen te maken heeft en in welke contexten domineert juist het idee dat echte religie berust op transcendente ervaringen? En hoe is dat zo gekomen?

Ik stel voor dat we in het onderwijs geen bepaalde visie op religie proberen op te leggen aan de leerlingen, maar dat we vertrekken vanuit open vragen.

Mythe 2: Religies zijn hiërarchisch gestructureerd

Volgens Slaats staan religieuze instituties en formele hiërarchieën authentieke religie in de weg. Van priesters en kardinalen moet hij weinig hebben. Dat betekent echter niet dat Slaats tegen alle vormen van religieus leiderschap is. Monniken en mystici genieten wél zijn respect. Het is namelijk niet zo dat de gelovigen het maar zelf moeten uitzoeken. Spirituele verdieping in de mystieke en authentieke kern van religie gebeurt volgens Slaats in de intieme relatie tussen meesters en leerlingen. (2020, pp. 48-56)

In het onderwijs kunnen we beter vragen stellen met een sociologische, psychologische en pedagogische invalshoek: hoe worden mensen betrokken bij religieuze tradities? In hoeverre proberen religieuze leiders hun volgelingen bepaalde geloofsovertuigingen of gedragsregels op te leggen? En lukt dat? Met de vergelijkende bril kunnen we verder vragen: op welke verschillende manieren zijn religies (zonder kerken) georganiseerd? Welke typen religieuze leiders zijn er? En waarom zijn de belangrijkste religieuze leiders in sommige tradities degenen die de rituelen uitvoeren, terwijl de belangrijkste religieuze leiders in andere tradities degenen zijn die de schrift en de wet kunnen uitleggen? Hoe verhouden de rollen van verschillende typen religieuze leiders binnen dezelfde traditie zich tot elkaar (bijvoorbeeld priesters en monniken binnen het katholicisme)?

Mythe 3: Door hun geloofsovertuigingen, regels en structuren zijn religies goed van elkaar te onderscheiden

De grenzen tussen religieuze tradities zijn fluïde, en individuen maken vaak gebruik van meerdere religies tegelijk. Dat maakt religies vergelijkbaar met talen, stelt Slaats. Net zoals talen woorden lenen van elkaar, lenen religies ideeën en praktijken van elkaar. En net zoals mensen meertalig kunnen zijn, kunnen ze zich existentieel uitdrukken met de symbolen van meerdere religies. (Slaats, 2020, pp. 70-74; 2021) Dit kan ik goed volgen. Het gaat me alleen te ver wanneer Slaats stelt dat het niet relevant is te onderzoeken welke boodschappen de verhalen uit de Bijbel hebben, maar voldoende is om na te gaan welke overtuigingen of ervaringen bepaalde personen willen uitdrukken wanneer ze verwijzen naar deze verhalen. (Slaats, 2021)

Mij lijkt het belangrijk in het onderwijs juist het hermeneutische en persoonlijke perspectief te onderscheiden. Vanuit het hermeneutisch perspectief (de zinbril) kunnen we naar een religieus verhaal kijken en vragen: wat is het boodschap van het verhaal? Wat is volgens dit verhaal de kern van de traditie waar het toe behoort? Wat is volgens het verhaal de zin van het bestaan? Vervolgens kunnen we dan met de bril van de persoonlijke levensbeschouwing vragen: raakt dit verhaal mij? Herken ik mijn eigen levensvisie in het verhaal? Op de verhouding tussen religieuze tradities en hun aanhangers kunnen we ook een vergelijkend perspectief loslaten: welke tradities staan toe dat aanhangers ze met andere tradities mengen, en welke staan dat niet toe? Vanuit historisch perspectief kunnen we vragen: komt meervoudige religieuze binding (of religieuze meertaligheid) ook in het Westen steeds meer voor? Of was religieuze menging altijd al gebruikelijk, zoals Slaats stelt, en betreft de verandering alleen dat religieuze menging steeds meer geaccepteerd wordt?

Mythe 4: Spiritualiteit en mystiek contrasteert met religie

Slaats maakt het punt dat authentieke spiritualiteit en mystiek niet alleen buiten religieuze tradities kunnen worden gevonden, zoals mensen die zich identificeren als ‘spiritueel, maar niet religieus’ veronderstellen. Spiritualiteit vormt volgens Slaats ook de kern van gevestigde religieuze tradities zoals het christendom en de islam. (2020, pp. 111-114)

Volgens mij hebben onze leerlingen er meer baat bij om met een historische bril tegen Slaats’ veronderstelling aan te kijken: wanneer is het idee ontstaan dat authentieke religie persoonlijk en spiritueel hoort te zijn? Vanuit het demografisch perspectief (de getallenbril) kunnen we verder vragen: hoe breed gedragen is dit idee eigenlijk? En komt het bij alle leeftijdsgroepen en opleidingsniveaus even veel voor?

Het lijkt me beter om een stap verder gaan, helemaal voorbij het mythendenken over religie. Laten we in het onderwijs de complexe werkelijkheid systematisch bevragen, vanuit verschillende perspectieven.

Mythe 5: Wetenschap en religie staan op gespannen voet met elkaar

Volgens Slaats (2021) staan wetenschap en religie niet per se op gespannen voet met elkaar, en kunnen we ons beter afvragen *waarom* we denken dat dat zo is. Volgens mij kunnen we beter vragen *in hoeverre* religie en wetenschap op gespannen voet met elkaar staan. Om een actueel voorbeeld te geven: in hoeverre heerst er binnen religieuze groepen een afwijzende houding ten opzichte van het coronavaccin?

Mogelijk is het ook relevant om in het onderwijs te thematiseren hoe religie en wetenschap in kennistheoretisch opzicht van elkaar verschillen. Voor zover ik kan zien, bestaat het cruciale verschil hierin dat religieuze geloofsovertuigingen, praktijken, ervaringen en verhalen het bestaan van transempirische wezens (zoals goden, heiligen, engelen, voorouders), transempirische processen (zoals de karmawet) en transempirische werelden (zoals de hemel) veronderstellen. Dat deze wezens, processen en werelden ‘transempirisch’ zijn, betekent dat het bestaan ervan niet definitief kan worden bewezen, maar ook niet definitief kan worden ontkracht. (Davidsen, 2018, p. 62) Wetenschap, waaronder de religiewetenschap, daarentegen, doet verifieer- en falsificeerbare uitspraken over actoren (zoals de paus) en processen (de verandering van het boeddhisme door de tijd; radicalisering) in de empirische wereld. Het is belangrijk dat docenten zich ervan bewust zijn of ze in hun onderwijs bezig zijn met empirische of transempirische vraagstukken.

Mythe 6: Religies zijn gevaarlijk, want door hun irrationele waarheidsclaims ontaarden ze gemakkelijk in geweld

Dat religies per definitie neigen naar geweld is natuurlijk flauwekul. Slaats' tegenstelling dat religies op zichzelf niets doen, maar kunnen worden gebruikt om gevaarlijk wij-zij-denken te legitimeren (2020, pp. 152-154) is een stap vooruit, hoewel niet volledig bevredigend. Het is wederom beter open vragen te stellen en een historisch-kritische blik helpt hierbij. Michaël van der Meer (2015) geeft goede voorbeelden in zijn artikel over hoe hij met derdeklassers Geert Wilders' film *Fitna* behandelde. Van der Meer stelde met zijn leerlingen de vragen: in hoeverre zet een zorgvuldige lezing van de Koran echt aan tot geweld tegenover niet-moslims? En in hoeverre verschilt de Koran van de Bijbel op dit punt? Vanuit vergelijkend perspectief kan breder worden gevraagd: zijn het bepaalde religieuze teksten of tradities die zich makkelijker lenen voor een oproep tot geweld dan andere? Of zijn het bepaalde uitdrukkingen van religie – zoals fundamentalisme – die ongeacht de traditie waarin ze voorkomen makkelijker in geweld omslaan? Of is de maatschappelijke context bepalend?

Mythe 7: Een seculiere samenleving is helemaal anders (en veel beter) dan een religieuze samenleving

In zijn poging om de kloof tussen religieuze en seculiere levensbeschouwingen te overbruggen, stelt Slaats (2021) dat er geen noemenswaardig verschil bestaat tussen die twee categorieën: seculiere levensbeschouwingen zijn ook een soort religies, want ook zij bestaan uit geloofsovertuigingen, praktijken, verhalen en symbolen. Dat is spelen met woorden waar we niets mee opschieten.

Liever zou ik met de leerlingen de bouwstenenbril op willen zetten en vragen: welke geloofsovertuigingen en praktijken zijn kenmerkend voor religies en welke zijn kenmerkend voor seculiere levensbeschouwingen? En daarna met de vergelijkende bril doorvragen: in hoeverre zien we verschillen en overeenkomsten? Het is ook belangrijk om met de leerlingen te onderzoeken welke verschillende visies we binnen religieuze en seculiere levensbeschouwingen tegenkomen over de positie van religie in de samenleving. En te vragen hoe we constructief kunnen omgaan met die veelvoud aan visies en ondanks onze verschillen samen één samenleving kunnen vormen.

Conclusie

Jonas Slaats heeft zeven mythen over religie geïdentificeerd. Deze mythen zijn hardnekkig, wijdverspreid en werken polarisatie in de hand. We moeten ervan af. Maar hoe? Slaats' vele voorbeelden laten overtuigend zien dat mensen op heel veel verschillende manieren uitdrukking geven aan religie. In het onderwijs

moeten we daarom terughoudend zijn met algemene uitspraken zoals ‘religie draait in de kern om geloofsovertuigingen’ en ‘alle christenen geloven hetzelfde.’ Om dezelfde reden kunnen we ook niet stellen dat ‘religie in de kern om diepe ervaringen draait’ en dat ‘de inhoud van religieuze teksten en tradities op geen enkele manier het denken en doen van de gelovigen beïnvloedt.’

Het lijkt me beter om een stap verder gaan, helemaal voorbij het mythendenken over religie. Laten we in het onderwijs de complexe werkelijkheid systematisch bevragen, vanuit verschillende perspectieven. Een curriculum voor levensbeschouwing en religie dat uitgaat van vragen verkondigt geen ideologie (noch antireligieus noch pro-religieus), maar leert leerlingen een nieuwsgierige houding aan. Zo’n curriculum stelt leerlingen in staat veronderstellingen over religie bij zichzelf en anderen op te sporen en kritisch onder de loep te nemen. En het stelt leerlingen in staat om zelf op onderzoek uit te gaan, om bronnen te analyseren en om op basis daarvan eigen conclusies te trekken en onderbouwde meningen te vormen.

Literatuur

- Davidson, M.A. (2018). “Het begrip religie. Over het religiewetenschappelijke definitiedebat en zijn implicaties voor het voortgezet onderwijs.” *Narthex. Tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie* 18(4), 58-64.
- Davidson, M.A. & M. Elsenaar (2021). “Durf vernieuwend te zijn. Feedback op het concept-basiscurriculum vanuit het veld en vertaling van de feedback naar vervolgstappen voor 2021.” *Narthex. Tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie* 21(1), 70-74.
- Meer, M.N. van der (2015). “Fitna in de klas.” *Narthex. Tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie* 15(2), 10-17.
- Slaats, J. (2020). *Religie herzien. Voorbij het wij-zij-denken van seculier versus religieus*. Leuven: Davidfonds.
- Slaats, J. (2021). “Naar een omslag in het denken over religie.” *Narthex. Tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie* 21(2).